

citního prezidenta nechápal jako svébytnou antibyrokratickou sílu, schopnou obrátit moderní racionalitu směrem ke „kulturní revoluci“ (s. 165). Autorovy argumenty proti tezím o afinitě či ideové přípravě nacismu přesvědčují vzhledem k tomu, že Weber samozřejmě předpokládal další fungování jak parlamentu, tak výkonné byrokracie, zatímco nacisté první zrušili a druhou svým iracionalismem fakticky podkopali. Neznačená to ovšem, že Weberova analýza a jeho doporučení z přednášky „Politika jako povolání“ z ledna 1919 byly německé demokracii adekvátní.

Závěrem Breuer zkoumá Weberovy čtyři typy demokracie, z nichž *bezprostřední* (např. demokracii rad) pokládá za efemérní už pro její diletantismus; reprezentace mu je přítom věcí pouhé víry, jelikož vůle lidu v každé podobě patří do říše užitečných fikcí. Měl bych určité výhrady – nikoli vůči Weberově známému hodnotově neutrálnímu pojetí demokracie, zahrnujícímu i „družinovou“ formu fašistického

typu, přece však vůči některým Breuerovým výkladům o plebiscitní demokracii; jsou však dílčího charakteru. Problematičtější se mi zdá jeho výhled o byrokracii a charismatu *dnes*. Je opravdu konec jak velkých osobností, tak i všeho řádu, těchto dvou weberovských orientačních kategorií? Nelze popřít dekompozici ve velkých částech dnešního světa, rozklad města, podniku, rodiny, heterogenizaci kultury, přibývání „pouště“ a „bílých míst“ naší civilizace. Je však třeba problémy natolik dramatizovat, že v pesimistické diagnóze už neběží o hodnoty, nýbrž o samotné psychické instance, kterým se dají hodnoty implantovat? (s. 193) Jistě nás média zaplavují pandemoniem „antistrukturalních“, archaických podnětů, platí však opravdu, že každý pokus o racionalizaci nutně vyvolává svůj opak? Breuerova kniha je v každém případě důležitou výzvou, abychom nově promysleli vztah mezi racionalitou a charismatem v našem životě.

Bedřich Loewenstein

Alain Blum: *Naître, vivre et mourir en URSS 1917-1991*

Paris, Plon 1994, 273 s.

Dostojevský prý kdysi řekl, že socialismus bude stát Rusko sto milionů lidí. Je na demografech, aby zjistili, zda je správná Solženicynova domněnka, že toto proroctví se vskutku vyplnilo. V diskusích o lidské hodnotě sedmdesáti let sovětské vlády nabývají číselné údaje o ztrátách na obyvatelstvu mytického charakteru, který sám o sobě spíše komplikuje, než usnadňuje přiblížit se skutečnosti.

Alain Blum, jeden z vedoucích pracovníků francouzského státního demografického ústavu INED v Paříži, si položil v knize s názvem v českém znění „Narodit se, žít a zemřít v SSSR 1917-1991“ dvě otázky: Jak se sovětský režim pokoušel působit na základní demografické projevy svých občanů – narodit se, žít a zemřít? Jak uspěl sovětský stát v této snaze, dnešními demografy často považované za nesmyslnou, avšak zároveň i za důležitý prostředek státně-politické strategie? Blum si je vědom, že takto položené otázky přesahují rámec dnes na Západě hojně vydávaných „sovětologických“ prací. Nejedná se mu totiž o

různé volně komponované politické úvahy, nýbrž snaží se přesně stanovit základní demografické charakteristiky populace SSSR ve 20. století a nalézt hodnověrné zprávy o reakcích sovětské společnosti na státní populační politiku. Tím ovšem získává jeho kniha na zajímavosti jak pro demografy, tak pro sociology, protože ukazuje v sociální teorii i v praxi empirického výzkumu cestu, jak se demografovi se schopností sociologické interpretace může podařit odhalit okolnosti každodenního vztahu jednotlivce a společnosti. Je to zvláště důležité v případě SSSR, kde byl s výjimkou dvacátých let sociologický výzkum státem potlačen.

Ani demografický výzkum na tom ovšem nebyl lépe. To vysvětluje ze samotné Blumovy práce, na niž byl její autor výborně připraven mnohaletou spoluprací s předními demografy bývalého SSSR, studiem ruské, sovětské i post-sovětské literatury a častými návštěvami v ruských archivech, nedávno otevřených veřejnosti. Vlastní líčení problému vztahu sovětské moci k obyvatelstvu je rozděleno do tří oddílů. První z nich se zabývá otázkou demografické statistiky: Byla zmanipulována, nebo utajována? Po revoluci poměrně dlouho doznívala tradice statistiky carského Ruska. Ta měla na konci 19.

století dobrou evropskou úroveň, i když carské úřady odmítaly mezinárodními statistickými kongresy prosazovanou unifikaci sbíraných statistických údajů i jejich zpracování. První a poslední všeobecné sčítání obyvatelstva v carském Rusku v roce 1897 poskytuje nejen cenné demografické údaje, nýbrž i možnost srovnání se sčítáním z roku 1926, které v carské tradici do jisté míry pokračovalo. Sovětští demografové připravovali další sčítání od roku 1933. Na 17. sjezdu strany v roce 1934 Stalin oznámil, že počet obyvatel SSSR dosáhl 168 milionů. To však nebyl údaj sčítání, nýbrž projekce. Stalin se rozhodl ignorovat, že mezi 16. a 17. sjezdem strany zemřelo 6 a půl milionu obyvatel SSSR na hladomor způsobený v letech 1932 a 1933 tvrdým postupem při kolektivizaci zemědělství.

Sčítání, které bylo za velké propagandistické přípravy provedeno v roce 1937, nevyhovělo Stalinovým představám, a proto bylo anulováno, vedoucí demografové byli obviněni z protistátní diverze, zčásti popraveni, zčásti uvězněni. Nové sčítání z roku 1939 bylo sice uznáno, ale jeho výsledek byl přísně utajen. Další sčítání se pak uskutečnilo až v roce 1959 a jeho podrobné výsledky opět nebyly publikovány. Blum se domnívá, že přes všechna pronásledování demografů byl kult čísel v ruské statistice tak zakořeněn, že po celé stalinické období se v zásadě dávala přednost ukrývání objektivně zjišťovaných údajů ve tmě archivů před jejich falšováním.

Blum se však nezajímal jen o základní demografické údaje, ale i možnost rekonstrukce sociální stratifikace, jejíž studium umožňovala všechna standardní evropská sčítání obyvatelstva v první polovině 20. století. Již v roce 1922 byl sice ze SSSR vypuzen Pitirim Sorokin, slavný žák Maxima Kovalevského a jeden ze zakladatelů moderního evropského studia sociální mobility, ale ještě v druhé polovině 20. let se v Rusku pěstovala tzv. „morální statistika“, jak svědčí díla Michaila Gerneta. V popisech různých společenských jevů tato statistika hojně užívala demografických charakteristik, jako je věk, rodinný stav, národnost, náboženství apod. Ve 30. letech však sociologie přestala v SSSR existovat jako státem uznaná věda. Od roku 1937, kdy byla oficiálně nastoupena cesta k beztržní společnosti, nesmělo padnout o studiu sociální stratifikace již ani

slova. Teprve od 60. let nalézal Blum v archívech výsledky různých anket, podobajících se francouzským anketám o rodině z téže doby. Ovšem sovětská i mezinárodní veřejnost se zpravidla až podnes nedozvěděla téměř nic o sociologické interpretaci těchto anket. Údaje se sbíraly, ale nesměly být hodnoceny.

V druhém oddílu své knihy věnuje Blum pozornost třiceti nejtěžším letům populačního vývoje SSSR stalinické éry, v nichž se obyvatelstvo potácelo od občanské války a hladových krizí k obrovským ztrátám čtyřicátých let, které nebyly způsobeny pouze druhou světovou válkou. O tom svědčí v archívech NKVD objevené údaje o počtech deportovaných a vězněných osob v letech 1934 až 1953. Při hodnocení vlivu stalinické éry na vývoj obyvatelstva SSSR Blum rozlišuje krátkodobé a dlouhodobé efekty. Ani před revoluci v roce 1917 nebyly demografické krize v carské říši vzácností, zatímco na Západě již dávno vymizely. Přesto se počet carových poddaných neustále zvyšoval. Kolem přelomu 19. a 20. století roční počty narozených strmě rostly a počty zemřelých začaly stagnovat. To znamenalo, že s určitým zpožděním za ostatní Evropou nastává v evropské části carské říše demografický přechod. Přes nadcházející katastrofy první světové války, občanské války a velkého hladomoru 1932 a 1933 (při němž Blum shledal větší intenzitu umírání, než byla francouzskými demografy zjištěna pro demografické krize 17. století), však dlouhodobý populační vývoj naznačoval, že demografický přechod pokračuje. Klesal počet dětí narozených jedné ženě za její plodné období. S vynecháním nejhlubších přerывů za demografických krizí naděje na dožití při narození v dlouhodobém průměru stoupala a zároveň klesala kojenecká a dětská úmrtnost. Vývoj úmrtnostních poměrů, odhlédneme-li od hlubokých zářezů do věkové struktury postihujících jen „krizové“ generace, se v dlouhodobém průměru odlišil od dynamiky demografického vývoje západní Evropy až teprve v 70. a 80. letech 20. století, kdy se vzestup naděje na dožití u žen v SSSR proměnil ve stagnaci na hodnotách dosažených na konci 60. let a u mužů se naděje na dožití začala snižovat.

Těmto zjištěním věnuje Blum třetí a poslední oddíl své knihy, příznačně nazvaný „Rezistence autonomního demografického vý-